

II. Шекспірівський дискурс

УДК 821.111-1.09:81'373.612.2

ORCID: 0000-0002-1261-120X

ORCID: 0000-0002-3260-9887

*Лановик Мар'яна, Лановик Зоряна
(м. Тернопіль)*

Кохання як хвороба: генеза традиційної метафори у творчості Вільяма Шекспіра

У статті багатогранно аналізується мікрообраз «кохання як хвороба» в його алегоричному вираженні. Він розглядається у творчості В. Шекспіра як традиційна метафора, що має свої витоки та траєкторію розвитку у попередні культурно-історичні епохи. Основна увага звернена на джерела, з яких Великий Бард черпав своє натхнення: Античність як осьова паралель для аналізу творів епохи Відродження; Біблія у перекладі короля Якова; Середньовіччя у поєднанні християнсько-релігійного та куртуазного струменів. Теоретичні постулати підтверджуються численними прикладами із творів В. Шекспіра у зіставленні з літературними пам'ятками Давньої Греції та Риму, Середніх віків, з біблійними книгами. Проаналізовано впливи вказаних джерел на особливості поетики Шекспірових комедій, трагедій, поем та сонетарію.

***Ключові слова:** Шекспір, метафора, алегоризм, Античність, Середньовіччя, Відродження, Біблія, поетика, традиція*

Багатство поетичної мови Вільяма Шекспіра упродовж століть приковує увагу дослідників, адже є не лише свідченням його неймовірної ерудиції, а й вираженням багатогранного, практично невичерпного художнього світу автора. Водночас – ключем і кодом до його філософського бачення життя, втіленого в авторські семантичні ходи і

шифри. Вагома роль у словесній палітрі визначного Барда відводиться метафориці, що заявляє про себе на всіх рівнях і текстової структури, і авторського світу. Це – та сфера, яка викликає багато дискусій і серед вчених, і серед коментаторів: «Цей світ складний для розуміння... Складність пояснюється особливостями поетичної уяви Шекспіра – неймовірним багатством образних асоціацій, в яких відображені життя природи і суспільства, психологія героїв, авторська етична або ж історична позиція, глибокі ідеї, що пояснюють авторський задум твору»¹.

На сьогодні метафорика творів В. Шекспіра ґрунтовно опрацьована у царині науки про мову. Хоча і тут теж далеко не все вирішено. Дослідники звертають увагу на те, що для того, «щоби повною мірою відчутти своєрідність шекспірових метафор, необхідно читати Шекспіра в оригіналі, вивчивши особливості мови XVI ст. ... вивчити хоча би класичну працю Едвіна Еббота «Шекспірівська грамати́ка» і користуватися шекспірівськими словниками...»², конкордансом Джона Бартлета, в якому пояснено усі тонкощі мови, значення та відтінки слів і фраз. Неодноразово наголошується також на специфіці тогочасної англійської мови з відсутністю жорстких правил та багатством лексики.

Лінгвісти-шекспірознавці приходять до висновку, що «метафоричність мови – один із проявів унікального за своїм розмаїттям і багатством стилю шекспірівських творів. У багатьох сенсах мова Шекспіра виявилася синтезом різнорідних мовних явищ, при цьому мовні форми, знайдені Шекспіром в його численних джерелах чи творах, які він читав, були ним свідомо переосмислені, а у багатьох випадках він був творцем абсолютно нових слів, які згодом увійшли в англійську мову»³. Вчені також говорять про семантичні та асоціативні зв'язки між мовними засобами англійського автора, які формують «грона» значень і сенсів.

¹ Комарова В. П. Метафори і аллегории в произведениях Шекспира. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1989. С. 3.

² Там само.

³ Там само. С. 5.

II. Шекспірівський дискурс

Якщо ж звернутися до літературознавчого аспекту поетичного втілення у творах великого англійця, то тут проблема постає ще більш багатогранно. Метафоричне та алегоричне вираження, помножене на невичерпну асоціативність авторського мислення і широту світогляду, у художній спадщині Шекспіра творить потужну поетичну стихію. Відчитування цього коду ускладнено надзвичайно багатим інтертекстуальним тлом. Він черпав ідеї та сюжети із численних англійських, шотландських та ірландських хронік в осмисленні Рафаеля Голіншеда, з анонімних монастирських джерел; із творів Плутарха, зокрема його знаменитих «Порівняльних життєписів», а також із писань Геродота і Тита Лівія; з італійських сонетів та новел епохи Відродження. У текстах видатного британця простежуються впливи Біблії й перегуки з античних авторів, передусім римських – Вергілія, Горация й особливо Овідія; також з багатьох поетів Італії та Франції. З англійських письменників особливе місце відводиться Філіпу Сідні і Едмунду Спенсеру, багатьом драматургам – сучасникам Барда, зокрема Крістоферу Марло; із філософів та мислителів – Мішелью Монтеню, «Досліди» якого читав у перекладах Джона Флоріо, та ін.

Якщо брати до уваги багаторівневу ієрархію текстової структури, то метафори є невід'ємною частиною кожного із пластів – від мікробразів до складних надтекстових утворень. Останні з літературознавчої точки зору є засобом окреслення невимовного, тому постають багатограними образами – емоційними домінантами персонажів та подій, у світоглядно-філософському сенсі – виразниками заплутаного та загадкового зв'язку внутрішнього світу героїв зі складними і непізнаними законами буття. До вивчення цього авторського феномена нелегко дібрати інструментарій.

У нашому дослідженні ми пропонуємо апробувати теорію традиційних сюжетів та образів до явища конкретного метафоричного втілення, адже багатогранна метафора не лише зберігає усі ознаки повноцінного художнього образу, – розгорнувшись у складну і містку

картину, вона стає алегорією, а у своїй промовистій змістовності здатна заповнити сюжетну канву і втілитися у цілісну оповідь. При цьому метафора, як і кожен образ, зберігає за собою функцію кристалізації і сенсу, і сюжету. Як і у випадку з традиційними сюжетами та образами, така метафора, на нашу думку, теж має власну історію розгортання, траєкторію розвитку.

Вважаємо, що у творчості В. Шекспіра є велика кількість концептуальних метафор чи метафоричних грон, які можуть бути підтвердженням цієї аксіоми. Ми ж для цього дослідження обрали конкретний приклад метафори «кохання як хвороба»: означений нею образ має давню традицію і може бути проаналізований як із точки зору генетико-контактного підходу, так і за допомогою типологічного методу. Це вимагає врахування часових та національних варіантів, передусім відмінного трактування самого явища кохання у традиції Заходу та Сходу.

Тема кохання у Шекспіра є однією з найобширніших і наймісткіших, що знайшла втілення у багатьох образних поетичних картинах. Водночас ця тема є яскравою ілюстрацією до літературознавчої проблеми співвідношення традиції та новаторства, авторської, а у ширшому сенсі – міжкультурної спадкоємності. Із численних джерел, з яких англійський автор черпав своє натхнення, у цьому зв'язку зупинимося на трьох найбільш очевидних та незаперечних.

Першим таким джерелом бачиться Античність зі всім розмаїттям втілень теми кохання: від численних міфів про заборонені чи дозволені пристрасті богів до поетичних зізнань у поезіях (зокрема у ліриці Алкея та Сапфо), трагедіях (найбільшою мірою Еврипіда), пасторальній прозі (особливо у Лонга), великих римських поетів золоті доби імператора Августа. Тема кохання в різні епохи Античності осмислювалася по-різному: в цілому сприймалася як зовнішній вплив стріли Ероса, часто – як принизливе почуття, якого варто позбутися, ще частіше – у гумористичному ключі (як-от в поезії Анакреонта). Стан закоханості поставав як заперечення мужності й

II. Шекспірівський дискурс

самовладання (особливо для чоловіків). Чи не тому Еврипід з його трагічними образами безумних від кохання Федри і Медеї, театральні втілення яких викликали сльози на очах у глядачів, став персоною нон-грата, вигнанцем, незрозумілим для сучасників?

Дещо по-іншому ця тема сприймалася у Давньому Римі, хоча теж не втрачала загальної грайливої настроєвості, зокрема у творах Горація, тим більше – в «Любощах», «Мистецтві кохання» та «Ліках від кохання» Овідія. Трагічні осмислення її у «Фастах» та «Метаморфозах» були спрямовані радше у минуле, аніж звернені до сучасників. І лише в «Енеїді» Вергілія ця тема сягнула нечуваного драматизму в образі охопленої шалом кохання Дідони.

Ідея «кохання як хвороби» видозмінювалася з епохи до епохи по наростанню: ліричні герої поезії Алкея і Сапфо німіють, бліднуть, просять захисту і порятунку в богині кохання; Федра у трагедії Еврипіда марить і згасає; пасторальні Дафніс і Хлоя зносять усі тяготи кохання як невідому хворобу; а у Вергілія стан покинутої Дідони набуває ознак цілковитого божевілля. У четвертій пісні «Енеїди»⁴ вона змальована як «хвора душею» («Енеїда» 4, 7), «в путах хвороби ... шалена» («Енеїда» 4, 91), «жар кості їй палить» («Енеїда» 4, 101), «розум утративши свій, божевільна, по місту літає, наче шалена» («Енеїда» 4, 300-301), «пропаща така і самотня» («Енеїда» 4, 330), «Так вона жалі гіркі добувала із дна свого серця» («Енеїда» 4, 553), «І оживає жорстока любов, серце люттю палає» («Енеїда» 4, 532).

Плутарх акцентує на тому, що у своїй книзі пропонує порівняльні життєписи саме благородних греків та римлян; і в нього тема кохання уже не є принизливою навіть для людей знаних і великих. І чи не у тому полягала таємниця вигнання Овідія з Риму, що він у серйозні й нелегкі часи знехтував вагомістю глибокого почуття, надавши у «Любовних елегіях» та «Мистецтві кохання» перевагу швидкоплинним любощам і насолодам? «Тональність своєї

⁴ Вергілій. Енеїда. Пер. з лат. М. Білик; передм. та коментарі Й. Кобів. Київ: Дніпро, 1972. 355 с. *Надалі подаємо цитати за цим виданням.*

юнацької поезії визначає сам Овідій, називаючи себе «співцем ніжних любовців» – “*tenerorum lusor amorum*”. *Lusor* латинською мовою означає також «гравець». Овідієві «Любовці» – то гра, втіха, забава»⁵. Однак у ту складну добу громадянських воєн і пошуків шляхів повернення втрачених давньоримських звичаїв докорінно змінювалося ставлення і до таких людських чеснот, як Вірність (*Fides*) і Благочестя (*Pieta*), яким, поряд з іншими – Мужністю (*Virtus*), Шаною (*Honor*), Згодою (*Concordia*), Справедливістю (*Aequitas*), Свободою (*Libertas*) - давні квірити споруджували храми. У своєму гніві імператор Август не зважив на зворотну сторону кохання, яке виявляється в Овідія у пізнішій творчості на різних рівнях художньої структури, як-от «Той, хто на рани дививсь, – рану під серцем відчув» («Мистецтво кохання», I, 166).

Другим вагомим джерелом, яким не можна нехтувати у контексті означеної теми, постає Біблія. В часи Шекспіра остаточного вияву набував один із найдосконаліших перекладів Святого Письма, так званий переклад Короля Якова. Про цю версію священних книг часто говорили у зв'язку з розвитком творчості великого Барда як про текст, що визрівав під впливом стилю і манери визначного англійця. До речі, тема кохання як хвороби надзвичайно тісно споріднювала західну та східну традиції, і не виникає жодного сумніву, що саме завдяки східним впливам, які з часів доби еллінізму все більше проникали на захід, ця тема у просторі давнього окциденту стала сприйматися як звична. На Сході кохання, як й інші почуття загалом, не вважалося принизливим. Такі вислови, як «полюбив як власну душу», могли стосуватися і любовної пристрасті великих мужів-патріархів. Ознаками кохання як шалу божевілля позначене почуття жінки Потіфара до благочестивого Йосипа (Буття 39:66-15), царя Давида до Вірсавії (II Самуїла 11), сина Давида Амнона до Авесаломової сестри Тамар. Про

⁵ Содомора А. Дві барви часу Публія Овідія Назона. *Овідій. Любовні елегії; Мистецтво кохання; Скорботні елегії.* / Пер. з лат., передм. та коментарі А. Содомора. Київ : Основи, 1999. С. 6.

II. Шекспірівський дискурс

останнього говориться, що «він аж захворів через свою сестру Тамар» (II Самуїла 13: 2). Утім, цілісною картиною кохання як хвороби є оспіване у Пісні Пісень почуття Суламіти. Такі фрази, як «немов та причинна»⁶ (Пісн. 1:7), «нутро моє схвилювалось» (Пісн. 5:4), «душі не ставало в мені» (Пісн. 5: 6), «я хвора з кохання» (Пісн. 2:5; 5:8) постають ознаками цілковитого душевного розладу. Осмисленню впливів біблійних книг на тексти Шекспіра уже приділено чимало уваги⁷.

Третім джерелом бачиться література доби Середньовіччя з її лицарським кодексом честі та ідеєю служіння прекрасній дамі; зі складною системою придворних етикетів та традиціями трубадурів – співців кохання. Звісно, сама ця традиція теж живиться із біблійних джерел, осмислюючи проблеми цноти і благочестя, перворідного гріха і відкуплення (відтак – вигнання із раю та повернення втраченого блаженства). Невід’ємними складовими цієї традиції є численні епічні поеми та куртуазні романи про заборонене кохання, з любовними трикутниками – Король Артур, Ланселот, Гвеневера); Марко, Трістан, Ізольда та ін.

Тексти Середньовіччя рясніють описами кохання з ознаками хвороби. Таким, зокрема, є опис Ланселота із відомої поеми Кретьєна де Труа:

*Що ж, лицар з воза у задуму
Поринув зразу, повний суму,
Він від кохання безборонний
І так думкам віддаєсь, мов сонний,
Що сам себе не пам’ятав,
Чи він живий чи ні, не знав,
Не знав, чи в нього є ім’я,
Чи має зброю він, коня,
Куди він їде і звідкіль,*

⁶ Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / Пер. з давньоєвр. та гр. I. Огієнка. Тут і надалі надаємо цитати за цим перекладом.

⁷ Zinman Ira B. Shakespeare’s Sonnets and the Bible. A Spiritual Interpretation with Christian Sources. USA. World Wisdom. 2009. 495 p.

*Усе забув, бо в серці біль*⁸.

Трапляються подібні пасажі й у пізніших творах, зокрема в описах доблесних лицарів у «Смерті Артура» Томаса Мелорі. Цей автор переконаний, що глибока закоханість – невід'ємна ознака справжнього лицаря: «Бо справжній лицар повинен бути закоханий!»⁹.

Прикметно, що автори куртуазного письменства цілком серйозно ставляться до кохання, у них вже відсутня Овідієва грайлива ідея пошуків «ліків від кохання»¹⁰, вони відмовляються від подібної «терапії», як-от герой роману Кретьєна де Труа:

*Мовчить-бо лицар, наче дух,
Думки – це вітра, мова – смуток,
Кохання ятрить свій здобуток –
Ту рану, що саме завдало.
А лікування не настало,
Нема загоєних рубців,
Бо хворий навіть не хотів
Бальзам чи пластир накладати,
Як серця біль не став зростати,
Йому був любий отой біль...*¹¹

Також у феодальну добу посилюється компонент вибору між коханням і покликанням; між особистою вірністю та силою обов'язку, що тяжіє над одним із закоханих – темою, що ледь схематично викристалізувалася у тій же «Енеїді» Вергілія. Водночас посилюється ідея жертвовності, самозречення заради високого почуття (адже герої античності вибирають в більшості випадків служіння обов'язку). Проблема впливу середньовічних традицій, текстів та ерсеєй на любовну тематику творів Шекспіра частково осмислена у відомій книзі Дені де Ружмона «Любов

⁸ Кретьєн де Труа. Ланселот, або Лицар Воза / Пер. зі старофр. П. Тарашука. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. С. 23.

⁹ Мелорі Т. Смерть Артура. Пер. з англ. М. Стріхи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. С. 443.

¹⁰ Овідій. Ліки від кохання. Пер. з лат. А. Содомори. Львів : Апріорі, 2020. 92 с.

¹¹ Кретьєн де Труа. Цит. вид. С. 41.

II. Шекспірівський дискурс

і західна культура»¹². Автор зосереджується в основному на проблематиці трагедії «Ромео і Джульєтта», однак висловлені ним думки можуть бути застосовані до інших творів любовної тематики англійського класика, зокрема й щодо проблеми співвідношення почуттів та обов'язку у *Книзі V. Кохання та Війна*.

Взаємодія трьох згаданих потужних струменів є наскрізною у творчості Вільяма Шекспіра, при цьому вони переплітаються надзвичайно тісно. Втім, у кожному випадку автор свідомо чи підсвідомо добирає окремий набір тем і мотивів, що набувають нового звучання в нову епоху. Сучасник Шекспіра Френсіс Мерез у своїй книзі *“Palladis Tamia”, або Скарбниця розуму* (1598 р.) захоплювався здатністю англійського автора передавати емоційну глибину і найтонші людські почуття, оплакувати любовні страждання і вважав, що в поемах і сонетах Барда живе дотепна душа Овідія. Таке зіставлення не випадкове, і не лише з огляду на той факт, що Овідій був улюбленим автором Шекспіра. Саме у нього він перейняв мистецтво відтворювати найтонші порухи людських характерів, а також розуміння тонкої межі між грайливими любощами випадкового захоплення, які для давніх римлян були лише формою звичного дозвілля, та глибоким почуттям, що могло потрясти до глибини душі, але й у житті траплялося значно рідше.

Вже у «Сонетах» кохання чи стан меланхолії часто передано метафорою хвороби: такі образні мікроелементи, як біль, рани, муки, сльози, сліпота, ліки, трунки, мікстури, бальзам на рани є наскрізними. Є й згадки про інфекції. Так у Сонеті 94 читаємо: *“But if that flower with base infection meet, / The basest weed outbraves his dignity”*. *“Strong infection”* постає у центрі сонета. І його ліричний герой почував себе хворим, що прагне одужання:

*Мов смирний пацієнт, я питиму
На цю мою хворобу кожен лік.
Та гіркоти думок я не сприйму*

¹² Ружмон Дені де. Любов і західна культура. Пер. з фр. Ярини Тарасюк. Львів : Літопис. 2000. 304 с.

*Й подвійних кар, щоб видужать вовік.
Жалій мене! Я запевняю, друже,
Що твого жалю досить, щоб одужать*¹³.

У сонетах на теми хворості від кохання часто присутня ще одна супровідна метафора – ситості та голоду. Це – теж не Шекспіровий новотвір. Вона трапляється уже в античності, де їжа стає формою спокушування. Такими картинами рясніють твори Овідія; кохання Дідони та Енея зароджується і поглиблюється саме під час нічних бенкетів; їжею та напоями, за свідченням Плутарха, спокушує своїх гостей Клеопатра. Ця тема є центральною у сонеті 56, де «потяг росте за апетит», насичення може спричинити нудьгу, однак через розлуку знову зростає апетит. У сонеті 75 протиставлення «бенкетування» та «вмирання з голоду» не веде до зміни стану ліричного героя: він марніє щодень чи у ситості, чи без їжі. Найвищого звучання ця тема слабості-хвороби – втрати апетиту – набуває у сонеті 118, який завершується висновком про марність пошуків вилікування:

*Так збагативсь я правдою одною:
Труїть лік тих, хто хворий став тобою*¹⁴.

Ліричний герой сонета 140 почувається у шаленстві і порівнює себе з хворим у повному розпачі, близьким до смерті, який від лікаря шукає ознак здоров'я. Кохання мучить, мов лихоманка, як невиліковна рана у серці, як тривога і відчай, як нестерпне безумство. Ця тема розгортається у сонеті 147:

*Моя любов – гарячка; тужить вже
За тим, що няньчить хворобливий вид,
Тим живиться, що стан цей береже,
Щоб вдовольнити хворий апетит.
Резон – кохання лікарем мого,
Він злий, що не держусь його порад,
Лишив мене й відчай дійшов того,
Що ціль – лиш смерть; й мій лікар тому рад...*¹⁵

¹³ Шекспір В. Сонети. Пер. з англ. О. Тарнавського. Філадельфія : Мости. 1997. С. 233.

¹⁴ Там само. С. 247.

¹⁵ Там само. С. 305.

II. Шекспірівський дискурс

До речі, Шекспір, як і середньовічні автори, не поділяє оптимізму Овідія щодо ефективності «Ліків від кохання». Перераховані Назоном засоби не такі ефективні. Розум і здоровий глузд у боротьбі проти сильного почуття безсильні. Гамір розваг і гучне товариство – теж не порятунок: закохані прагнуть усамітнення. Час у сонетах Барда постає не як цілитель, а як великий руйнівник, який спустошує високі вежі, іржею роз’їдає залізо, змінює пори року, затемнює світила, стирає декрети королів, темнить святу красу, викривляє порядки і думки (Сонети 60, 115). Встояти проти тиранії часу можуть лише обранці, сильні духом. Тоді час породжує щось нове і у цих перемінах уже постає таким, як у «Метаморфозах».

Тематика кохання, а разом із нею розгортання досліджуваної нами метафори, знаходить своє логічне продовження в поемах та драмах великого Барда. Як уже зазначалося вище, у кожному випадку майстер людських доль добирає іншу – співзвучну до ситуації тональність. Так, описи кохання персонажів Шекспірових комедій змальовано у дусі Овідієвих «Любощів» із властивими їм нотками грайливості, легкості, спокусливої настроєвості, майстерної еротики. Так Беатріче у творі «Багато галасу з нічого», почувши про дружбу Бенедикта з графом Клавдіо, виголошує: «О Господи! Він причепиться до нього, як хвороба: він справжня пошесть, гірший за чуму; а хто ним заразиться, той відразу втратить розум ... Якщо він захворів на Бенедикта, то лікування стане йому в тисячу лір»¹⁶, чим виказує власну пристрасть. Тут в імені головної героїні маємо ще й іронічний натяк на традицію любовного сонетарію Данте.

У комедії «Як вам це сподобається» хворобливе кохання теж постає в гумористичній тональності. Розалінда в образі удаваного пажа при зустрічі з Орландо вдається до сатиричних суджень про жіночу природу, здатну підштовхнути на кохання з ознаками безумства. Вона обіцяє вилікувати закоханого від любовної лихоманки, яку, як вона

¹⁶ Шекспір В. Багато галасу з нічого / пер. Ірина Стешенко. *Шекспір В. Твори в 6-ти т.* Київ : Вид-во «Дніпро». 1986. Т. 4. С. 9.

вважає, видно одразу із зовнішніх прикмет: худі щоки, запалі очі, похмурий настрій, розкудлана борода, панчохи без підв'язок, капелюх без стрічок, рукави без гудзиків, черевики без шнурків, і взагалі все «має виказувати неохайність відчаю»¹⁷. Ліки вона пропонує доволі сумнівні: удаючи його кохану, вона виказуватиме усілякі примхи і буде як мінливий місяць – «то сумним, то зманіженим, то млосним і закоханим, то гордим, химерним, насмішуватим, пустим, несталим ... то буде плакати, то сміятися, то любити, то ненавидіти, то вабити, то відштовхувати, і доведе до відчаю і прагнення порвати зі світським життям, усамітнитися назавжди. Згодом підсумовує – «таким чином я беруся прополоскати й вашу печінку: чиста буде, як серце здорової вівці, не зостанеться в ній ані цятиночки любові»¹⁸. У цьому випадку маємо натяк на тогочасне розуміння природи почуттів, які походять із печінки. Однак Орlando зовсім не прагне виліковуватися від своєї пристрасті, але в цьому більше уподібнюється до Дон Кіхота у його сміхотворному сприйманні (як це й було первісно задумано Сервантесом), аніж до страждальних середньовічних персонажів.

Овідієвий слід, але вже здебільшого з його «Фастів» та «Метаморфоз», присутній і в серйозних, навіть трагічних текстах. Такими є поема «Венера та Адоніс», де Венера впадає в любовний шал і спокушає юного Адоніса цілком у традиціях «Мистецтва кохання». Беззаперечність такої паралелі підкреслюється епіграфом до поеми. Шекспір, окрім згаданої поеми, двічі змальовує детальну картину спокушання юнака богинею у поемі «Пристрасний пілігрим», наголошуючи, що вона намагалася здобути його прихильність за допомогою усіх людських чуттів: через зір (очима обіцяла блаженства краси, наготою приваблювала його погляд), через слух (підсівши до нього, улещувала слух), через поцілунки, доторки рук та обійми.

¹⁷ Шекспір В. Як вам це сподобається / пер. Олександр Мокровольський. *Шекспір В. Твори в 6-ти т.* Київ : Вид-во «Дніпро». 1986. Т. 4. С. 133.

¹⁸ Там само. С. 134.

II. Шекспірівський дискурс

Як далі змальовує автор у поемі «Венера та Адоніс», богиня через відсутність взаємності то блідне, то палає вогнем; плаче, втрачає дар мови; її стан божевілля посилює безсоння і страждання. Лише в одному шестивірші згадуються хвороби і біди, які не гірші за шаленство Венери: гарячка, марення, смертельна отрута чуми, безумство, лихоманка, хвороба кісток, шаленство приступів і закипання крові, відчай, смуток, земний гніт:

*Де лихоманки, всякі гарячки,
Чума, холера, сказ та божевілля,
Та мозку, крові, кості болячки,
Що жар дають, і млості, й слабосилля,
Й пересит, і переступ, і сльозу...
І все це – помста за твою красу!*¹⁹

Її пристрасть не може згасити холодна вода, яка закипає від вогню Купідона (тут присутні перегуки із сонетами 153 та 154); навіть після смерті він їй бачиться живим, її безумству немає меж. Через трагічну загибель Адоніса Венера промовляє закляття, що звучить як пророцтво про долю людства після смерті її коханого: віднині кохання вже не буде таким, як колись, адже його будуть супроводити смуток і ревності, воно буде мінливим і гірким, в його бруньках буде таїтися отрута; воно буде перетворювати старця в юнака, а юнака у старця; мудрого зробить німим, а нерозумного багатомовним; воно стане причиною ворожнечі між батьком і сином.

Біблійні алюзії та середньовічна традиція трактування людських спокус прочитується у поемі «Лукреція», сюжет якої вибудовується на ідеї благочестя; божевільному шалу гріховної пристрасті протистоїть чисте кохання Лукреції до свого чоловіка. У цьому сюжеті можуть простежуватися відлуння і спокушування благочестивого Йосипа Тамар; а темою кохання під час війни воно натякає й на ситуацію любовної пристрасті царя Давида до дружини його вірного лицаря Урії Вірсавії. У ключі поезії трубадурів та лицарських романів витримано поеми «Пристрасний

¹⁹ Шекспір В. Твори в 6-ти т. Т. 6. Київ : Вид-во «Дніпро». 1986. С. 559.

пілігрим» та «Скарга закоханої». Утім, теж не без домішки з античності. У першому випадку подано розлогі картини спокушування Венерою Адоніса, про що вже мовилося вище. Початок «Скарги закоханої» відсилає компетентного читача до картини страждань зрадженої і покинутої Дідони: так як цариця Карфагену у своєму божевіллі кидає усі речі, що нагадують їй про Енея, у жертвне вогнище, на якому готова згоріти сама, так і закохана, з уст якої виходить скарга про зраду, кидає у шалений вир водного потоку усі щедрі дари, які їй залишив на згадку зрадливий коханий, і сама готова кинутися у цей потік. До речі, й Офелія прагне віддати Гамлету усі колись отримані від нього подарунки.

Глибокого почуття кохання зазнають також персонажі трагедій Шекспіра. Кохання Отелло з однойменної трагедії, посилене ревнощами, сягає такої глибини страждань, що викликає навіть епілептичні приступи. Яго знає, що його підступи діють на Отелло як отрута, що палить, мов сірка, як і те, що «ні мак, ні мандрагора, ані всі на світі зілля»²⁰ більше не повернуть йому спокою. Сам Отелло у фіналі визнає, що він «кохав без розуму й без міри», що *«піддавався ревнощам не легко, / Але, піддавшись, жодних меж не знав»*²¹. Любов Гамлета отруєна недовірою, хоча у своєму удаваному божевіллі теж вдається до Овідієвих порад щодо мистецтва спокуси, тому його слова часто приправлені еротизмом і двозначністю. А кохання Офелії чисте і невинне; її трагедія у цілковитому нерозумінні того, що відбувається навколо, у відсутності підтримки. Навіть квіти, які вона збирає перед смертю уже в стані божевілля, швидше сприймаються, як пошуки ліків, якими можна зцілити душу. Недарма вона перераховує усі лікувальні властивості принесених трав.

Трагедія «Антоній і Клеопатра» переконливо показова тим, що у ній присутнє поєднання різних тональностей в окресленій проблематиці, різні плани зображення і плани звучання накладаються один на один. Наприклад,

²⁰ Шекспір В. Венера і Адоніс / пер. Олександр Мокровольський. *Шекспір В. Твори в 6-ти т.* Київ : Вид-во «Дніпро». 1986. Т. 6. С. 179.

²¹ Там само. С. 233.

II. Шекспірівський дискурс

поєднується несерйозно-грайливе сприйняття любовної пристрасті з глибоким, навіть трагічним. Прислуга чи оточення закоханих, не розуміючи усієї серйозності їхнього почуття, говорять про них із насмішкою. У першому акті першої сцени прихильник Антонія Енобарб, почувши про неминучий від'їзд римлян з Єгипту, жартома говорить про те, що таке нехтування увагою і вияв байдужості вб'є жінок: *«Наш від'їзд їх доконає ... Ну, якщо це так конче потрібно, то хай умирають. Шкода було б кидати їх задля дурниці, але як ідеться про щось важливе, тоді всі жінки – дурниця! Клеопатра зразу ж умре, тільки-но вчує. Я вже разів двадцять бачив, як вона вмирала, і то з куди меншого приводу. Мабуть смерть має в собі щось принадне, коли вона така охоча до її обіймів»*²². На репліку Антонія, що це можуть бути хитрощі, Енобарб відповідає з цілковитим розумінням справи: *«Ні, владарю! Всі її пристрасті – це щирий вияв чистого кохання. Не досить сказати, що її зітхання й сльози – це вітер і дощ: таких ураганів і злив жоден календар не відзначав. Це не хитрощі. А коли й так, то вона панує над бурями не гірше, ніж сам Юнітер»*²³.

До цього долучаються жарти Цезаря і його прихильників у Римі про те, що Антоній не втрачає апетит, бо володарка Єгипту володіє даром розмаїття (і в кулінарії, і в коханні); насмішки про її зовнішність – її називають чорною, циганкою (пам'ятаємо, що і біблійна Суламита, і Дідона, і, до речі, героїня Шекспірових сонетів були теж смуглими).

Уже за початковими сценами трагедії, витриманими у доволі гумористичній тональності, криються майбутні перипетії: натяк на прагнення смерті, необхідність панувати над буремними пристрастями і приховувати їх у серці, визначатися щодо того, що є важливі справи, а що – дрібниці.

Цікавим з гендерної точки зору є те, що саме Клеопатра спокушає Антонія, а не навпаки. І робить вона це за

²² Шекспір В. Антоній і Клеопатра / пер. Борис Тен. *Шекспір В. Твори в 6-ти т.* Київ : Вид-во «Дніпро». 1986. Т. 5. С. 424.

²³ Там само. С. 424.

допомогою усіх чуттів, мов би достеменно виконуючи усі поради з «Мистецтва кохання» Овідія:

*Мов царський трон, сіяла над водою
Її галера, золотом покрита;
Вітрила пурпуром цвіли пахучим,
Аж вітер млів з жаги до них, і весла
Сріблясті влад торкалися води
Під звуки флейт, за ними хвильки бігли,
Немов закохані. А Клеопатра!
Цього не описать, вона лежала
Під балдахіном шовку золотого
Прекрасніша і за саму Венеру,
Природи мрію найяснішу...*

Картину доповнювали дівчатка-наяди та хлопчики-амури, які обвівали її барвистими опахалами. Усе було оповито неймовірним ароматом:

Линув

*З галери аромат п'янкий на берег,
Куди із міста люд як хмара сунув.
На площі залишивсь один Антоній –
На троні сам на сам з повітрям чистим,
Яке, здавалось, також залюбки
Полинуло б назустріч Клеопатрі...²⁴*

Неодноразово у тексті наголошується на впливі музики, яку Клеопатра називає «насущним хлібом закоханих», а також на її таємничому звабливому голосі. Сюди ж долучається тема спокушування їжею на бенкеті, після якого Антоній «серцем заплатив» за все те, що «їв очима». Поведінка правительки Єгипту така ж вигадлива, як і Венери, яка добивається прихильності Адоніса. Однак у глибині серця вона страждає, і в цьому виявляється зворотна сторона окреслення теми. Коли вона говорить до служниці: «Я ж так його утрачу... Хвора я й недужа... Я падаю... Терпіти вже несила, Всьому є край»²⁵, то зрозуміло, що це – не хитрощі і не капризи. Вона – теж хвора з кохання до славного героя, як і колись Дідона:

²⁴ Там само. С. 443.

²⁵ Там само. С. 426.

II. Шекспірівський дискурс

*Пристрасть кохання поранила тяжко царицю, вже з давна
Рана ця в серці її палає вогнем невидимим.
З нам'яті в неї не сходить велика хоробрість героя
Й роду висока достойність; у серці відбивсь його образ...
(«Енеїда» 4, 85).*

Така пристрасть – це вже не наслідок сліпої стріли грайливого Ерота. Це – «стріла смертоносна»:

*Вогник незримий утробу з'їдає, і рана невидна
В неї під серцем ятриться; нещасна Дідона палає
Жаром кохання, у шалі ганяє по цілому місту.
Наче та лань необачна, котру поціливі стрілою
В критському лісі пастух, що стрілами сипле навколо...
В боці ж у неї стремить увесь час та стріла смертоносна.
(«Енеїда» 4, 66-70, 73).*

Клеопатра теж бачить, що Антоній – «Це Атлант, який трима пів світу на раменах»²⁶, «Доблесний Антоній ... муж над мужами»²⁷, «Юпітер над Юпітером». Усі її капризи пояснюються тим, що вона боїться втратити його прихильність. Антоній, прощаючись з царицею, прагне втішити її словами про те, що їхня розлука тимчасова, що він відпливає в Рим через поклик обов'язку, серце ж своє залишає в Єгипті. Її ж поведінка у хвилини відплиття римлян цілком суголосна зі ставленням Дідони в час, коли Енеєві кораблі покидали берег Карфагену, хоча вона й намагається це приховати за удаваним спокоєм. Вона носить містом, не знаходячи спокою, як біблійна Суламита, яка шукає, гукає свого коханого і не знаходить його. Один із таких епізодів описує Енобарб:

*Я бачив раз, як Клеопатра бігла
По вулиці: засапалась вона
І не могла промовити ні слова,
Але й у сум'ятті була прекрасна:
Й не дишучи, все ж дихала красою...²⁸*

Однак у трагедії Шекспіра образ Антонія – певною мірою протилежний до образу Енея. Благочестивий Еней

²⁶ Там само. С. 433.

²⁷ Там само. С. 434.

²⁸ Там само. С. 444.

хоче втішити безталанну Дідону, «хоч і прагне відраду їй в болю / Дати їй словами журбу розігнати, хоч гірко ридає, / Хоч із кохання вміває сердешний, та божим наказам / Все ж підкоряючись, він поспішає до флоту...» («Енеїда» 4, 393-396); «...сам він у серці / Чесному глибоко горе важкеє відчув, але годі: / Він постанови не змінить, даремно їй сльозами вмиватись» («Енеїда» 4, 447-449). На відміну від героя римського епосу, Шекспіровий Антоній ставить кохання вище від державного обов'язку. Навіть у час вирішальної битви на морі, побачивши, що галера Клеопатри покидає місце бою, злякавшись, що це зрада, кидається їй навздогін. Він стає, немов звияжний воїн, про якого Шекспір пише у Сонеті 25, який із тисячі боїв один програв, і його назавжди викреслюють із книг пошан, забуваючи усі його попередні подвиги і звершення. Упродовж усієї п'єси внутрішні почуття Антонія значно глибші, ніж це може здаватися його оточенню, яке його не розуміє і зневажає.

Після поразки, причиною якої стали «полохливі вітрила» Клеопатри, Антоній зізнається:

*Ти знала, єгиптянко, – серцем міцно
Я до твого прив'язаний стерна
І потягнуся слідом. Знала й те,
Що у твоїх руках моя душа:
Тобі кивнути досить – і забуду
Богів веління²⁹.*

і згодом:

*Я ладен заревти, як дикий звір,
Гучніш биків басанських. Скаженію,
Бо є від чого. Звична людська мова
Тут все одно що катові подяка
Од вішальника...³⁰*

У своїх підозрах, ревнощах і сумнівах закохані рянть один одного, боячись втратити один одного. Хоча великий римлянин знає про цілющу силу жіночої ніжності, коли після запеклої битви під Александрією, відпускаючи воїнів до їхніх жінок, говорить: «Хай змиють кров засохлу сльозми

²⁹ Там само. С. 479.

³⁰ Там само. С. 486.

II. Шекспірівський дискурс

*щастя / І обцілюють рани*³¹. В останніх картинах смерті Вергілій деталізує стан Дідони, яка «*Спершишь на лікті, здіймалась і падала знову на ложе, / Тричі блукаючим поглядом світла шукала на небі...*» («Енеїда» 4,690-691). У Шекспіра, натомість, довго вмирає саме Антоній, якого в останній час приносять до Клеопатри, і він теж, спираючись на лікті на смертному ложі, хоче востаннє знайти погляд цариці. На відміну від Дідони, яка, вмираючи «горить від жахливих думок» про зраду, Клеопатра зазнає «блаженної смерті» з упевненістю, що за межею життя наздожене Антонія, щоби бути з ним навіки разом. Ідея ж спільного поховання закоханих тяжіє до біблійної традиції та поетичних тенденцій Середніх віків.

Безперечно, з часів Античності під впливом поширення Біблії та східних традицій в літературі середньовіччя тема кохання була переосмислена і внутрішня пристрасть посіла вищий ранг, аніж державний обов'язок. Наслідок цих взаємодій ми бачимо у творчості славетного британського автора.

У підсумку наголосимо, що художній світ Вільяма Шекспіра не став простим відлунням поетичного таланту Овідія: як і його попередник, великий англієць зумів показати «дві барви свого часу» – безтурботні радощі у комедіях, скорботні печалі у трагедіях. Як і старший наставник, він теж прагнув захоплювати свого читача «солодкою новизною» (Метаморфози IV, 284)³², теж став «співцем одвічних перевтілень» своєї епохи. У власних творах він передав глибину людських характерів і почуттів, означивши темою пристрасті-хвороби думку про те, що у великих і непересічних людей і кохання не таке, як у простих смертних, і про те, що у коханні немає винних, що за будь-яких умов палка пристрасть – невиліковна. Тому, очевидно, помилявся римський Назон, вважаючи, що можна знайти «ліки від кохання». Для Шекспіра такий підхід припустимий

³¹ Там само. С. 497.

³² Овідій. Метаморфози / Пер. з лат., передм. та прим. А. Содомори. Київ : Дніпро, 1985. 301 с.

лише у комедіях, де і почуття персонажів постають радше як любові. Узагальнивши осмислення цієї проблематики у традиції своїх попередників, у серйозних п'єсах він цілком перейняв пафос Вергілія, який свого часу писав:

*Владо кохання, яка ти нелюдська, що витерпить мусить
Серце людини від тебе! Її пориває іще раз
Сліз і благання зазнати, цілком підкоритись коханню
Й не занедбати нічого раніше, ніж марно умерти*
(«Енеїда» 4, 412-415).

Шекспір же устами Антонія утвердив думку про те, що «Жебрацька та любов, що знає міру»³³. Водночас картиними невиліковної пристрасті персонажів своїх трагедій утвердив думку Овідія про те, що «Не у низини – в шпилі б'є Громовержця стріла»³⁴, і що кохання великих світу цього неодмінно позначене особливою величчю. Англійський автор також акцентував на біблійній ідеї неминучості та невідворотності любові, висловленій у Пісні Пісень: «Сильне кохання, як смерть, заздрощі непереможні немов той шеол, – його жар – жар огню, воно полум'я Господа!» (Пісн. 8:6).

Подальше дослідження цієї тематики вважаємо перспективним і за допомогою осмислення генетико-контактних зв'язків, і у типологічному зіставленні унікального Шекспірового світобачення. Важливою складовою такого аналізу було би виявлення впливів художньої манери великого Барда на висвітлення теми жагучої пристрасті у наступних літературних епохах, зокрема у «Стражданнях молодого Вертера» Й. В. Гете, творчості поетів-романтиків, її відлуння в добу Модернізму.

Список літератури:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / Пер. з давньоєвр. та гр. І. Огієнка. 1988. 1528 с.
2. Вергілій. Енеїда. Пер. з лат. М. Білик; передм. та коментарі Й. Кобів. Київ: Дніпро, 1972. 355 с.
3. Комарова В. П. Метафори и аллегории в произведениях Шекспира. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1989. 200 с.

³³ Шекспір В. Антоній і Клеопатра... С. 418.

³⁴ Овідій. Ліки від кохання / Пер. з лат. А. Содомори. Львів : Апріорі, 2020. С. 52.

II. Шекспірівський дискурс

4. Крет'єн де Труа. Ланселот, або Лицар Вожа / Пер. зі старофр. П. Тарашчука. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. 208 с.
5. Мелорі Т. Смерть Артура. Пер. з англ. М. Стріхи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. 800 с.
6. Овідій. Ліки від кохання. Пер. з лат. А. Содомори. Львів : Апріорі, 2020. 92 с.
7. Овідій. Метаморфози / Пер. з лат., передм. та прим. А. Содомори. Київ : Дніпро, 1985. 301 с.
8. Ружмон Дені де. Любов і західна культура. Пер. з фр. Ярини Тарасюк. Львів : Літопис. 2000. 304 с.
9. Содомора А. Дві барви часу Публія Овідія Назона. *Овідій. Любовні елегії; Мистецтво кохання; Скорботні елегії.* / Пер. з лат., передм. та коментарі А. Содомора. Київ : Основи, 1999. С. 5-29.
10. Шекспір В. Антоній і Клеопатра / пер. Борис Тен. *Шекспір В. Твори в 6-ти т.* Київ : Вид-во «Дніпро». 1986. Т. 5. С. 418-526.
11. Шекспір В. Багато галасу з нічого / пер. Ірина Стешенко. *Шекспір В. Твори в 6-ти т.* Київ : Вид-во «Дніпро». 1986. Т. 4. С. 5-88.
12. Шекспір В. Венера і Адоніс / пер. Олександр Мокровольський. *Шекспір В. Твори в 6-ти т.* Київ : Вид-во «Дніпро». 1986. Т. 6. С. 539-571.
13. Шекспір В. Отелло, венеціанський мавр / пер. Ірина Стешенко. *Шекспір В. Твори в 6-ти т.* Київ : Вид-во «Дніпро». 1986. Т. 5. С. 119-234.
14. Шекспір В. Сонети. Пер. з англ. О. Тарнавського. Філадельфія : Мости. 1997. 321 с.
15. Шекспір В. Як вам це сподобається / пер. Олександр Мокровольський. *Шекспір В. Твори в 6-ти т.* Київ : Вид-во «Дніпро». 1986. Т. 4. С. 89-170.
16. Zinman Ira B. Shakespeare's Sonnets and the Bible. A Spiritual Interpretation with Christian Sources. USA. World Wisdom. 2009. 495 p.

References:

1. Bibliya abo Knyhy Svyatoho Pys'ma Staroho y Novoho Zapovitu / Per. z davn'oyevr. ta hr. I. Ohiyenka. 1988. 1528 s.
2. Verhiliy. Eneyida. Per. z lat. M. Bilyk; peredm. ta komentari Y. Kobiv. Kyyiv: Dnipro, 1972. 355 s.
3. Komarova V. P. Metafori y allehoriy v proyzvedenyakh Shekspyra. Lenynhrad : Yzd-vo Lenynhradskoho unyversyteta, 1989. 200 s.
4. Kret'yen de Trua. Lancelot, abo Lytsar Voza / Per. zi starofr. P. Tarashchuka. Ternopil' : Navchal'na knyha – Bohdan, 2021. 208 s.
5. Melori T. Smert' Artura. Per. z anhl. M. Strikhy. Ternopil' : Navchal'na knyha – Bohdan, 2021. 800 s.
6. Ovidiy. Liky vid kokhannya. Per. z lat. A. Sodomory. L'viv : Apriori, 2020. 92 s.
7. Ovidiy. Metamorfozy / Per. z lat., peredm. ta prym. A. Sodomory. Kyyiv : Dnipro, 1985. 301 s.
8. Ruzhmon Deni de. Lyubov i zakhidna kul'tura. Per. z fr. Yaryny Tarasyuk. L'viv : Litopys. 2000. 304 s.
9. Sodomora A. Dvi barvy chasu Publiya Ovidiya Nazona. *Ovidiy. Lyubovni elehiyi; Mstetsivo kokhannya; Skorbotni elehiyi.* / Per. z lat., peredm. ta komentari A. Sodomora. Kyyiv : Osnovy, 1999. S. 5-29.

10. Shekspir V. Antoniу i Kleopatra / per. Borys Ten. *Shekspir V. Tvory v 6-ty t.* Kyуiv : Vyd-vo «Dnipro». 1986. T. 5. S. 418-526.
11. Shekspir V. Bahato halasu z nichoho / per. Iryna Steshenko. *Shekspir V. Tvory v 6-ty t.* Kyуiv : Vyd-vo «Dnipro». 1986. T. 4. S. 5-88.
12. Shekspir V. Venera i Adonis / per. Oleksandr Mokrovol's'kyу. *Shekspir V. Tvory v 6-ty t.* Kyуiv : Vyd-vo «Dnipro». 1986. T. 6. S. 539-571.
13. Shekspir V. Otello, venetsians'kyу mavr / per. Iryna Steshenko. *Shekspir V. Tvory v 6-ty t.* Kyуiv : Vyd-vo «Dnipro». 1986. T. 5. S. 119-234.
14. Shekspir V. Sonety. Per. z anhl. O. Tarnavs'koho. Filadel'fiya : Mosty. 1997. 321 s.
15. Shekspir V. Yak vam tse spodobayet'sya / per. Oleksandr Mokrovol's'kyу. *Shekspir V. Tvory v 6-ty t.* Kyуiv : Vyd-vo «Dnipro». 1986. T. 4. S. 89-170.
16. Zinman Ira B. Shakespeare's Sonnets and the Bible. A Spiritual Interpretation with Christian Sources. USA. World Wisdom. 2009. 495 p.